

فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی (با تأکید بر آموزش)

نویسندگان: محمد نظیر عرفانی^۱، دکتر سید محمدعلی عون نقوی^۲

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۷/۲۹

دریافت: ۱۳۹۶/۰۵/۱۵

چکیده

فضای مجازی از پدیده‌های نوظهور عصر حاضر است، که با توجه به ویژگی‌هایی هم‌چون جذابیت و تنوع گسترده علاوه بر نفوذ در میان اقشار مختلف جامعه، به منبع هویت‌ساز جدیدی مبدل شده که موجب تعارض ارزشی و بروز آسیب‌ها و چالش‌های جدیدی در هویت دینی جوامع گردیده است؛ مقوله‌ای که می‌تواند به تضعیف گرایش‌های دینی منجر گردد.

در این میان، نهادهای دینی به عنوان یکی از ارکان اساسی جوامع در مواجهه با حرکت شتابنده فضای مجازی با فرصت‌ها و چالش‌های سهمگینی روبرو هستند؛ از سویی باید از هنجارهای دینی و ملی خود محافظت نمایند؛ و از سوی دیگر در تعامل با فضای مجازی، از آن برای پیشبرد اهداف دینی و مقابله با ناهنجاری‌های ضد دینی کمک بگیرند. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

این در حالی است، که فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی به طور کامل و دقیق مورد بررسی قرار نگرفته است؛ لذا در این پژوهش با روش توصیفی- تحلیلی و با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای به بررسی فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی با تأکید بر آموزش پرداخته شده است.

۱- دانش‌پژوه دکتری قرآن و علم جامعه المصطفی العالمية mna8181@yahoo.com،

۲- عضو هیئت علمی دانشگاه مجازی المصطفی aonnaqvi@gmail.com،

برخی چالش‌هایی که در اثر کم‌توجهی و ضعف نهادهای دینی در فضای مجازی به وجود آمده است، عبارتند از: مقابله با احکام دینی، از بین رفتن قبح هنجارهای دینی، تأثیر از فرهنگ غرب و بیگانگی فرهنگی، انحرافات جنسی، سست شدن بنیان خانواده، عدم آشنایی مبلغان دینی با فضای مجازی، تسخیر فضای مجازی توسط دین‌گريزان و شبهات گسترده علیه بنیان‌های دینی.

از جمله فرصت‌های نهادهای دینی نیز در فضای مجازی می‌توان به این موارد اشاره نمود: تولید محتوای دینی، تبلیغ و اطلاع‌رسانی مباحث دینی، مقابله با شبهات و تهدیدات ضد دینی، ایجاد مراکز آموزش مجازی، آموزش متخصصان دینی در حوزه فضای مجازی، کاهش هزینه، سرعت و یکسان‌سازی اطلاعات.

واژگان کلیدی: نهادهای دینی، آموزش، فضای مجازی، فرصت‌ها و چالش‌ها

مقدمه

موفقیت‌ها و پیشرفت‌ها در عرصه‌های مختلف علوم، و بهبود شرایط زندگی مرهون نقش فضای مجازی^۱ در عصر حاضر است.

بر این اساس، برای ارتقای علمی و افزایش آگاهی‌ها در حوزه‌های مختلف باید از فرصت‌های فضای مجازی بهره برد؛ به ویژه در عرصه دین و تبلیغ معارف و حیانی، نهادهای دینی و مبلغان دین‌پژوه می‌توانند با حضور گسترده در کرانه‌های مختلف فضای مجازی- از قبیل شبکه‌های اجتماعی- ارزش‌ها و مبانی دینی را ترویج نموده، و با شبهات ضد دینی مقابله نمایند.

از سوی دیگر، فضای مجازی دارای چالش‌ها و فرصت‌های مختلفی برای نهادهای دینی است، که استفاده صحیح و کاربردی از آن- در عصر کنونی-

فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی / ۳۵

امر لازمی است؛ به همین جهت در این پژوهش به بررسی چالش‌ها و فرصت‌های نهادهای دینی در فضای مجازی با تأکید بر آموزش می‌پردازیم.

مفهوم‌شناسی فضای مجازی

برخی در تعریف فضای مجازی بیان کرده‌اند:

یک اصطلاح ایجاد شده توسط نویسنده داستان‌های علمی تخیلی ویلیام گیسون^۱ برای توصیف طیف وسیعی از منابع اطلاعاتی از طریق شبکه‌های کامپیوتری است، که توسط داده‌های دیجیتال رد و بدل می‌شود. اینترنت در حال حاضر بزرگ‌ترین شبکه برای ایجاد ارتباط است؛ هر چند فضای مجازی مفهومی مستقل از اینترنت است، و ارتباطات فضای مجاز قبل از اینترنت و شبکه‌های جهانی آغاز شد.^۲

بر این اساس، این فضا، فضایی است که به واسطه عدم حضور نشانه‌های فیزیکی، همه در آن بی‌جسم، بی‌مکان و متعاقباً گمنام و به طرز محسوسی کنترل‌ناپذیرند، و در عین حال به واسطه خصوصیات و چارچوب‌های مستحکم تکنولوژی آن، به شدت تحت کنترل ساختارهای بی‌شمار مرئی و نامرئی موجود در این فضا هستند.^۳

در تعریفی دیگر، کاتلر^۴ معتقد است تعامل، خصیصه اصلی رسانه در فضای مجازی است، که سطحی از تعامل محاوره‌ای را فراهم می‌آورد؛

1. William Gibson (1948)

2. Abelson and Lessig, 1998, p. 67.

۳- ذکایی و خطیبی، ۱۳۸۵، ص. ۱۱۳.

4. Kutler

تعاملی که در دیگر رسانه‌ها از جمله وسایل ارتباط جمعی - روزنامه و تلویزیون - در دسترس نیست.^۱

چنین فضایی به دلیل ظهور و گسترش فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی^۲ در عصری که آن را عصر جهانی شدن^۳ می‌نامند، به سرعت در حال گسترش است؛ لذا در دنیای مجازی هیچ‌گونه ساختار اجتماعی مشترکی وجود ندارد، و دنیایی مبهم و ناشناخته است.

چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی

۱- مقابله با شعائر دینی

مقدسات و شعائر دین، نمادهای دینی هستند که دارای حرمت و قداست بوده، و دین اسلام، مسلمانان را موظف به رعایت و حفاظت از آن‌ها کرده است؛ لذا دشمنان دین مبین نیز برای ضربه زدن به اسلام همین شعائر دینی را هدف آماج تهمت‌ها و شبهات خود قرار می‌دهند.

این مسئله تنها به عصر جاهلیت منتهی نمی‌شود؛ بلکه در دوره کنونی نیز به هر شیوه‌ای در صدد مقابله با شعائر دینی هستند، که در این میان، فضای مجازی فرصتی را برای آن‌ها فراهم آورده تا بتوانند در حجم گسترده‌ای به شبهه‌افکنی بپردازند؛ هم‌چون آتش زدن قرآن کریم، طراحی کاریکاتورهای موهن علیه پیامبر اسلام ﷺ و ساخت فیلم «برائت از مسلمین»؛ هم‌چنین عوامل این‌گونه اقدامات ضد دینی، دیگر کاربران را نیز با برگزاری مسابقه و در نظر گرفتن هدایایی تشویق به مقابله با شعائر دینی می‌کنند.

1. Cutler, 1996, pp. 317-337.

2. Communication and Information Technology (CIT)

3. Globalization

۲- کمرنگ شدن هنجارهای دینی

هر جامعه‌ای صاحب هنجارهایی است که از فرهنگ آن ناشی می‌شود؛ در عصر کنونی با رشد و توسعه فضای مجازی برخی از هنجارهای دینی به موجب تأثیر از فضای مجازی که در سیطره فرهنگ اباحه‌گری غرب است، در حال کمرنگ شدن هستند؛ هنجارها و ارزش‌هایی هم‌چون حیا و عفت زن، اهمیت داشتن شخصیت انسان- نه جنسیتش- و قبح عریان‌نمایی بدن. دین چابتر در پژوهشی، چنین پیامدهایی را ناشی از رواج اباحه‌گری جنسی و هرزه‌نگاری دانسته، و می‌گوید مطالعات دقیق و گسترده‌ای در طول این سال‌ها در این باره صورت نگرفته است؛ ولی روان‌شناسان شبکه ای.بی.سی.نیوز^۱ بر اساس تجربه‌های خود در مواردی که با کودکان سر و کار داشته‌اند، بر این باورند پسرانی که با تصاویر خشونت‌آمیز و مستهجن روبه‌رو بوده‌اند، انگیزه‌های بوالهوسانه‌ای در برابر دختران دارند؛ با این حال، دختران نیز به این‌گونه خواسته‌های پسران پاسخ مثبتی نشان می‌دهند. در نتیجه رواج بوالهوسی است که فرستادن تصاویر مستهجن در میان جوامع اسلامی رشد می‌یابد، روابط آزاد دختر و پسر ترویج می‌شود، کم‌پوشی و عریانی در مهمانی‌ها و عروسی‌ها- به ویژه در میان جوانان- گسترش می‌یابد و در نهایت، قبح برخی کارها که سازنده ارتباطی سالم و مفید در میان افراد جامعه است، از بین می‌رود.

همین وضعیت در گذر زمان به رشد ارتکاب برخی کارهای خلاف اخلاق متعالی و ارزش‌های دینی و حتی ارتکاب برخی جرم‌ها منتهی خواهد شد.^۱

۳- طرح و ترویج شبهات ضد بنیان‌های عقیدتی دین

از جمله چالش‌های فراروی نهادهای دینی، طرح و ترویج شبهات و تبلیغات ضد دینی و حمله به اعتقادات دینی افراد است؛ در چنین فضایی، گروه‌های مغرض با اهداف از پیش تعیین شده و با شیوه‌های مخصوص، اقدام به تزلزل در باورهای کاربران سست‌عقیده و کم‌اطلاع می‌نمایند؛ هم‌چنان‌که - اینک - شبکه‌های اجتماعی^۲، یکی از ابزارهای مورد استفاده برای تبلیغ بهائیت و عرفان‌های کاذب به شمار می‌روند.

البته بهترین شیوه تنها انفعالی برخورد کردن و اکتفا نمودن به پاسخگویی به شبهات نیست؛ بلکه این حضور باید همراه با تهاجم نیز باشد؛ به این معنا که عقاید و باورهای فرهنگ مهاجم را نیز با سؤالاتی که در مورد عقاید و نگرش‌هایشان وجود دارد، مورد هدف قرار داده، و هیبت ظاهری آنان را شکست.

به بیان دیگر، فضای مجازی از جمله آوردگاه‌های جنگ نرم^۳ است، که در آن تبلیغات ضد دینی و حمله به باورهای مذهبی رواج دارد؛ تا جایی که برخی بیان کرده‌اند بیش از ۷۰۰۰ تارنما در فضای مجازی، علیه شاخص‌های سبک زندگی ایرانی - اسلامی و مبانی دینی و اعتقادی مسلمانان، سرگرم فعالیت شبانه‌روزی هستند.^۴

۱- طارمی، ۱۳۸۷، ص. ۳۲.

2. Social Network

3. Soft Power

۴- صاحب حجتی، پایگاه خبری شبستان، کد خبر: ۳۱۹۷۰۳.

فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی / ۳۹

بر این اساس، شبکه‌های مجازی با جلب اعتماد کاربران خود از راه القای شبهات دینی یا منتسب نمودن عقب‌ماندگی کشورهای در مسیر توسعه به فرهنگ دینی و اتهام به خرافه‌پرستی و تحجرگرایی، می‌کوشند اعتقادات دینی افراد را سست نموده، و افکار و باورهای جوانان را هدف بگیرند، و الگویی به نام تمدن نوین غربی را معرفی و جایگزین اعتقادات دینی نمایند.

۴- استحاله فرهنگی

بیگانگی فرهنگی به معنای بیگانه ساختن ملل با ارزش‌های دینی و ملی، باورها، تعصبات مذهبی، تعبدات و تقیدات اسلامی از راه هجمه تبلیغاتی و خبری است.^۱ دشمن دریافته است، که راه اصلی برای ایجاد یک تغییر مبنایی و بنیانی در سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران، از بین بردن ویژگی‌های انقلابی است که با این حرکت، عقاید انقلاب از درون تهی می‌شود؛ لذا هنگامی که استحاله فرهنگی، دین را از صحنه اجتماع حذف کرد، ضد ارزش‌ها در جامعه، فراگیر شده،^۲ و جایگزین ارزش‌های مقدس می‌شود؛ در این صورت، فضای جامعه زمینه پذیرش الگوی تکثرگرایی فرهنگی را فراهم می‌آورد که در آن، نسبی‌گرایی و ضعف انسجام اجتماعی حاکم است.^۳ چنین امری موجب تحقیر فرهنگی و ضعف خودباوری در کشورها می‌شود، و به تدریج جامعه را با نبود الگوهای برآمده از فرهنگ بومی خود رو به‌رو می‌سازد؛

۱- حسینی اصفهانی، ۱۳۸۲، ص. ۵۷.

۲- نگارش، ۱۳۸۰، صص. ۱۸۷-۱۸۶.

۳- صالحی امیری و عظیمی دولت‌آبادی، ۱۳۸۹، صص. ۹۸-۹۷.

وضعیتی که در آن، فرصت ارائه الگوهای ضد فرهنگی و ضد ارزشی در حوزه‌های گوناگونی هم‌چون رفتارهای فردی، اجتماعی، تربیتی، نگرشی و اندیشه‌ای را موجب می‌شود؛ این خطر که همواره کشورهای اسلامی را تهدید می‌کند، حوزه زندگی اجتماعی مردم را به سوی زندگی غیر ارزشی پیش می‌برد. افزون بر این، استحاله فرهنگی به اختلاف‌های قومی، تأکید بر گرایش‌های ناسیونالیستی^۱ برای مقابله با همگرایی قومیت‌ها و زنده کردن تبعیض نژادی برخلاف وحدت اسلامی و اختلاف میان احزاب و گروه‌های سیاسی و... دامن می‌زند تا امید خود را برای یافتن جایگاهی برتر تقویت کنند.^۲

۵- گسترش انحرافات اخلاقی در جامعه

در فضای مجازی هر شبکه اجتماعی فرهنگ ارتباطاتی خاص خود را دارد؛ یعنی منش و گفتار مخصوص و منحصر به فردی را برای خود برگزیده است؛ به نحوی که فرد با عضویت در هر شبکه اجتماعی، درگیر نوع خاصی از فرهنگ ارتباطاتی می‌شود، که شامل برخورد، تکیه‌کلام، اصطلاحات مخصوص، رفتار، تیپ شخصیتی و ظاهری و... است. به طور کلی، میزان تأثیرپذیری فرد از این محیط، صفر مطلق نخواهد بود؛ پس هر شبکه اجتماعی، هویت مطلوب خود را ترویج می‌کند. هم‌چنین، برخی از این شبکه‌ها از راه آسیب رساندن به هویت ملی و جایگزینی هویت جهانی به جای آن، سبب تضعیف امنیت اجتماعی و فرهنگی در جامعه شده، که این سبب می‌شود هویت ملی جوانان خدشه‌دار شود.

1. Nationalism

به عنوان مثال؛ در فیسبوک^۱، جوان ایرانی با جوان نروژی درباره آزادی جنسی صحبت می‌کند؛ در خلال این گفتگو، جوان ایرانی درمی‌یابد در نروژ چه آزادی‌هایی بی‌حد و حصری وجود دارد؛ لذا به مرزهای فکری و محدودیت‌های اخلاقی جامعه خودش بدبین می‌شود.

یکی از آثار مخرب فضای مجازی، به وجود آمدن اختلالات و انحرافات جنسی است؛ اینترنت به دلیل داشتن رویکرد آزاداندیشی در روابط جنسی از سوی گردانندگان اصلی آن- غرب و به‌ویژه آمریکا- و نگرش تجاری نسبت به مسائل جنسی، موجب به وجود آمدن پدیده پلید شهوانی و رواج سرسام‌آور آن گردیده است؛ این پدیده مرزهای اخلاقی را در هم می‌شکند، و برای فرهنگ‌ها به‌خصوص فرهنگ‌های دینی- هم‌چون فرهنگ اسلامی- تهدید به شمار می‌رود؛ لذا این امکان وجود دارد که جوانان به دلیل دیدن مطالب و تصاویر مستهجن، دچار پدیده‌ای به نام بلوغ زودرس شوند، و به دنبال آن رفتارهای جنسی از خود بروز دهند.^۲

از طرف دیگر، حفظ حرمت قوانین اجتماعی و رعایت آموزه‌های اخلاقی، از ریشه‌ای‌ترین اصول هر فرهنگ است؛ لذا با گسترش اباحه‌گری در فضای مجازی، این روند- سرانجام- در میزان خودداری افراد جامعه از ارتکاب کارهای غیر اخلاقی و ناهنجار، در فضای جامعه نیز اثر خواهد گذاشت؛ بر این اساس، منشأ برخی کارهای خلاف اخلاق در سطح جامعه، مباح شدن آن در فضای مجازی است.

1. Facebook

۶- سست شدن جایگاه نهاد خانواده در تربیت

فضای مجازی به علت برخوردار بودن از فناوری پیشرفته، نقش نهادهای سنتی و وظایف آنها در فرآیند تربیت را کمرنگ کرده است؛ هم‌چنین با ایجاد ارزش‌هایی فرهنگی که ارتباطی با نظام و ساختار اجتماعی نوجوانان و جوانان ندارد، و برخاسته از متن توسعه اجتماعی و طبیعی جوامع آنها نیست، در ساخت‌های فرهنگی و اجتماعی خلل ایجاد می‌کند، و بدون مقدمه و آمادگی، آن را در معرض تحریف و نوعی نوگرایی ناصحیح قرار می‌دهد.^۱ از طرف دیگر، میان مفهوم فرایند تربیت اجتماعی که رسانه‌های معاصر - به‌ویژه فضای مجازی - دنبال می‌کنند، و مفهوم همین فرآیند در خانواده، نوعی تضاد وجود دارد؛ چه این‌که این رسانه‌ها پیام‌هایی متضاد می‌فرستند، که در تربیت و جهت‌دهی کودک، نوجوان و جوان نوعی سردرگمی و پریشانی ایجاد می‌کند. این امر موجب می‌گردد خانواده به‌جای تولید مفاهیم، موضعی دفاعی و درمانی برای تربیت خود بگیرد که بتواند پیامدهای منفی رسانه‌ها را خنثی نموده، و کجروی‌ها و مفاهیم تولیدی آنها را اصلاح کند؛ حتی گاهی در این مسیر نیاز به پشتیبانی و مشاوره تخصصی نیز دارد.^۲

۷- عدم آشنایی مبلغان دینی با فضای مجازی

چالش اصلی تبلیغ دین در فضای مجازی، نشناختن فضای تبلیغ است؛ لذا برای رسیدن به نتیجه مطلوب، شناخت دقیق این محیط ضروری است.

۱- ر. ک: بلقزیز، ۱۹۹۸، صص. ۳۱۲-۳۰۸؛ محمد منصور حسن، ۲۰۰۲، صص. ۱۸۸-۱۸۶.

۲- خشاب، ۲۰۰۰، ص. ۳.

فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی / ۴۳

فضای مجازی- و به‌خصوص شبکه‌های اجتماعی مجازی- وضعیت خاص خودش را دارد که با کتاب، روزنامه، نشریه، منبر و دیگر رسانه‌ها تفاوت دارد. بر این اساس، هر فردی که می‌خواهد کار تبلیغ دین را در این فضا انجام دهد، لازم است آن را به‌خوبی بشناسد، که این شناخت باعث می‌شود فرد توانایی خود را ارزیابی کند، و وارد فضایی شود که با توانایی و سلیقهش تطبیق دارد؛ وقتی فضا شناخته شود، روش‌های متناسب به کار گرفته می‌شود تا بتواند بهترین نتیجه را به دست بیاورد؛ این در حالی است که عدم آشنایی مناسب از جانب مبلغان دینی با ظرفیت‌ها و کارکردهای فضای مجازی- در فضای کنونی- موجب سلطه شبه‌افکنان بر این فضا گردیده است.

فرصت‌های نهادهای دینی در فضای مجازی

۱- سرعت و گستره تبادل اطلاعات

از مهم‌ترین فرصت‌های فضای مجازی، سرعت و گستره تبادل اطلاعات است، که یک نمونه عینی آن، شبکه‌های اجتماعی است؛ شبکه‌های که امکان تبادل آرا و به اشتراک‌گذاری رسانه‌های مختلف- اعم از فیلم، عکس، موزیک و متن- را برای تمام اعضای آن- در سراسر جهان- و در کوتاهترین زمان ممکن، فراهم می‌کند.^۱

۱- جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۲، صص. ۲۹-۲۲.

۲- اطلاع‌رسانی

از تحولات عصر جدید، پیشرفت روزافزون وسایل ارتباطی است؛ از سویی به دلیل اتکای تبلیغ بر وسایل ارتباطی، هرچه این ابزارها کامل‌تر شده‌اند، تبلیغ نیز راهکارهای فراوانی پیش روی خود یافته است.

مهم‌ترین دستاوردهای وسایل ارتباطی - به‌ویژه فضای مجازی - برای تبلیغ، سرعت و مداومت انتشار پیام تبلیغی و فراگیر بودن آن برای مخاطبانی در جهان، و فراهم آمدن شکل‌ها و قالب‌های متنوع برای بیان و القای یک مطلب واحد است.^۱ برای وسایل ارتباط جمعی، کارکردهای گوناگونی برشمرده‌اند - مثل اطلاع‌رسانی، خبری و آموزشی، راهنمایی و رهبری، تفریحی و تبلیغی - اما در عمل، کارکرد اصلی و غالب رسانه‌ها، اقناع سیاسی مردم برای تثبیت حکومت یا همان نقش تبلیغی است؛^۲ چنان‌که تبلیغات بازرگانی - به‌صورت غیر مستقیم - هدف‌های تبلیغات سیاسی را تأمین می‌کند.^۳

با این‌که مدت زیادی از عمر وسایل ارتباط جمعی جدید - مانند رادیو، تلویزیون، مطبوعات و حتی سینما - نمی‌گذرد؛ اما پیشرفت‌های صنعتی موجب شده، که این وسایل در زمره وسایل ارتباطی قدیمی به‌شمار آیند؛ به‌نحوی که امروزه ابزارهای جدید ارتباطی، شامل وسایلی است که با اختراع و بکارگیری رایانه‌ها و ماهواره‌ها پدید آمده‌اند.^۴

۱- معتمدنژاد، ۱۳۷۸، صص. ۲۱۹-۱۹۸.

۲- همان، صص. ۱۸-۱۱.

۳- همان، ص. ۱۹.

۴- همان، صص. ۳۷۶-۲۲۰.

فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی / ۴۵

بر این اساس، فضای مجازی فرصت مناسبی است تا جوامع بشری با هر نوع گرایش عقیدتی، تمدنی و فرهنگی بتوانند حضور پیدا کنند، و با سایر کشورهای جهان ارتباط برقرار نمایند، و نیز فرهنگ و تمدن خود را به جهانیان عرضه نمایند. بنابراین، اگر یک مبلغ دینی بتواند با کشورهای دیگر جهان ارتباط برقرار کند، باعث می‌شود این رسانه‌ها به مکانی تبدیل شوند که او بتواند فرهنگ و تمدن اسلامی خود را به دیگران معرفی نموده، و به اشتراک بگذارد. با توجه به این‌که بسیاری از کاربران شبکه‌های اجتماعی افرادی هستند که در صورت تبلیغ صحیح ارزش‌های اخلاقی و انسانی، از آن استقبال کرده و تحت تأثیر آن قرار خواهند گرفت، مبلغ دینی می‌تواند مخاطبین خود را در اقصی نقاط جهان در فضای مجازی پیدا کند، و رابطه خود را با آنان برقرار نماید.

۳- تبلیغ و ترویج مباحث دینی

برخی از مهم‌ترین کارکردهای فضای مجازی در عرصه تبلیغ و ترویج دین، عبارتند از:

۳-۱- ابلاغ پیام دین

فضای مجازی مطلوب، ابزاری برای ابلاغ پیام الهی و تبیین دین است. گزینه مطلب آن است، که با توجه به نوع دین مسلمانان، فضای مجازی نیز لازم است در قالبی اسلامی عرضه شود؛ یعنی در چهارچوب اسلام شکل بگیرد، و رشد و نمو پیدا کند.

در این میان استفاده از فضای مجازی در چارچوب اندیشه اسلامی، مهم است- و به نوعی- بهره بردن از ابزارهای تبلیغی در دوره کنونی، برای رساندن ندای اسلام به گوش جهانیان، مفید است.

۳-۲- بسط و گسترش دین

فضای مجازی می‌تواند دین را در تلاش برای جلب و جذب مخاطبان جدید، تعمیق باورهای مؤمنان، بسط قلمرو و نفوذ به عرصه‌ها و ساحت‌های گوناگون حیات فردی و اجتماعی کمک کند؛ هم‌چنین ورود دین به عرصه‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و... را آسان می‌کند.

۳-۳- بسترسازی برای اثرگذاری در مخاطبان

فضای مجازی در صورت بهره‌گیری از جاذبه‌های دینی، معنوی و عرفانی و پردازش‌های مناسب برای ایجاد تلنگرهای مثبت، قدرت زیادی دارد؛ حتی برای تحول روحی افراد و نیز اثرپذیری آن‌ها زمینه‌سازی می‌کند. به بیان ترنز، فیلم و دیگر رسانه‌ها افراد را وارد مرحله آستانه‌ای می‌کند، که در آن از زندگی روزمره خود فاصله گرفته‌اند، و برای تحول آمادگی می‌یابند؛ این امر موجب می‌شود مراسم عبادی در جامعه به جای این‌که نقش محافظه‌کارانه داشته باشند، نقش خلاق^۱ ایفا کنند.^۲

۳-۴- آسان‌سازی دستیابی به اطلاعات دینی

رسانه‌های گروهی^۱ - از جمله فضای مجازی - زمینه مناسبی برای دستیابی به تعالیم دینی و رفع مشکلات و پاسخگویی به شبهات را با روشی کم‌هزینه و همیشه در دسترس، برای جویندگان حقیقت و پویندگان گوهر دین فراهم می‌سازد.

هم‌چنین، دستیابی به منابع دیگر ادیان و اطلاعات لازم در این زمینه، دامنه دید پیروان یک دین را نسبت به وضعیت دیگر ادیان بسط داده - و به طور طبیعی - در افزایش واقع‌بینی آن‌ها از یکدیگر، و کاهش پیشداوری‌های تعصب‌آلود، مؤثر خواهد بود.

به بیان برخی نویسندگان، یکی از آثار عصر اطلاعات^۲، آسان‌تر شدن دستیابی به اطلاعاتی درباره تعالیم، آموزه‌ها و فعالیت‌های دیگر مذاهب است؛ حتی کسانی که از تربیت تخصصی برخوردار نیستند، می‌توانند به آسانی به چنین اطلاعاتی دست یابند.^۳

۴- تولید محتوای دینی

به نظر می‌رسد با گسترش فناوری و جدید شدن ابزار ارتباطی - به ویژه فضای مجازی - باید از این ابزارها در تبلیغ و گسترش معارف دینی بهره گرفت.

به طور کلی در دین اسلام، افق گسترده‌ای برای تبلیغ دین در نظر گرفته شده است، که نباید آن را به زمان، مکان و ابزار تبلیغی محدود کرد؛ لذا - امروزه - می‌توان در رویارویی با هججه‌های عوامل ضد دین از این شبکه‌ها، به بهترین نحو

-
1. Mass Media
 2. Information Era

در جهت رساندن پیام‌های دین اسلام، نمایاندن چهره اسلام حقیقی و نیز پاسخگویی به شبهات مطرح در این شبکه‌ها- در حوزه اعتقادی- بهره‌مند شد. رهبر معظم انقلاب در این باره می‌فرمایند:

امروز دشمن جبهه وسیعی را با استفاده از ابزارهای مؤثر خطرناک و کارآمد، و نیز با بهره گرفتن از علم و تکنولوژی تشکیل داده است تا جمهوری اسلامی را با هدف یک یورش همه‌جانبه فرهنگی قرار دهد؛ مقابله با این تهاجم بسیار خطرناک و ویرانگر، نیازمند هوشیاری و استفاده از ابزار و روش‌های مشابه دشمن و یا شیوه‌های جایگزین است.^۱

بر این اساس، به نظر می‌رسد تولید محتوای دینی مهم‌ترین فرصت در فضای مجازی برای مقابله با آثار سوء اعتقادی و کنش‌های ضد دینی در شبکه‌های اجتماعی مجازی دانست؛ لذا ایجاد پایگاه مناسب اینترنتی برای رویارویی با مطالب و عملکردهای ضد دینی، جدا از برخورداری از مختصات پایگاهی جذاب- مانند گرافیک مناسب و طراحی زیبا، محتوای غنی در عین سادگی و روزآمدی مطالب یا ارتباط مداوم با کاربران از طریق رایانامه و پیامک- می‌تواند در این زمینه موفقیت چشمگیری داشته باشد.

هم‌چنین، ایجاد محیط‌های گفتگو با محوریت طرح پرسش‌ها و شبهات اعتقادی و پاسخگویی به آن در قالب چت‌روم‌ها، با نظارت افراد متخصص، سودمند است؛ در این محیط‌ها برای کارشناسان و متخصصان حوزه دینی فرصتی فراهم می‌آید تا به صورت برخط، پاسخگوی شبهات و پرسش‌ها باشند.

از آن‌جا که رسانه‌ها، محمل اساسی فرهنگ هستند، در برابر سیطره فناوری رسانه‌ای نباید منفعل و گوشه‌گیر بود؛ بلکه لازم است با بهره‌گیری از ماهواره‌ها، خبرگزاری‌ها و تکنولوژی‌های ساخت رایانه- به‌عنوان یک وسیله ارتباطی- از راه اخبار، جریان بین‌المللی گسترش کتاب‌ها، نشریه‌ها، فیلم‌های تلویزیونی و دیگر محصولات فرهنگی، به ارائه و اشاعه ارزش‌های فرهنگی خویش اقدام نموده، و با روشنگری، سیطره فرهنگ سلطه و تهاجم فرهنگی را خنثی کرد.^۱ علاوه بر این، رسانه دینی می‌تواند با بهره‌گیری از پیشرفت تکنولوژی ارتباطات^۲، فرهنگ غنی خود را به تمام جهان عرضه کند، و زمینه تبادل فرهنگی را فراهم آورد؛ چرا که فرهنگ جامعه آمیزه‌ای از باورهای اسلامی و ارزش‌های انقلابی و ملی است؛ از این رو، با توجه به رابطه دیالکتیک فرهنگ و رسانه، رسالت اصلی رسانه دینی بر اساس نگاه فرهنگ اسلامی، هماهنگی کامل تولیدات و فرآورده‌های رسانه با اندیشه دینی است؛^۳ چون اسلام، دین جامع است، و برای همه حوزه‌های فردی و اجتماعی مورد نیاز بشر، برنامه منسجمی تدوین کرده است.

بنابراین، باید محتوای همه برنامه‌های فضای مجازی، همسو با اهداف رسانه دینی شکل گیرند، که همان انتقال فرهنگ اسلامی به حوزه عمل اجتماعی و زندگی مردم است.

۱- صالحی امیری و محمدی، ۱۳۸۷، ص. ۷۶.

2. Communication Technology

۳- حسینی، ۱۳۸۵، ص. ۱۸۸.

۵- مقابله با شبهات و تهدیدات ضد دینی

ایترنت^۱، فضایی را پدید آورده که کاربران جوان می‌توانند - به‌خوبی - با فرهنگ و رسوم، افتخارها، توانمندی‌ها و آداب اجتماعی کشورها و جوامع گوناگون آشنا شد، و تحت تأثیر این جوامع قرار گیرند؛ از این رو، اگر باورها و آئین‌های قابل احترام جامعه خود را - به‌خوبی - نشناسند، در این رویارویی دچار تردید خواهند شد، که این تردید در بحران هویت ریشه دارد.

از آن‌جا که جامعه دینی است و چهارچوب رفتاری آن را اصول و قواعد دینی مشخص می‌سازد؛ اما داشتن این تصور که آنچه تا به امروز در حوزه‌های دینی صورت گرفته برای نسل جدید نیز کافی خواهد بود، فکری ناپخته و خام است.

بنابراین، اگر جوان به پاسخ‌های لازم برسد، و معرفت و شناخت کافی را به‌دست آورد، و بداند در کدام جهان زندگی می‌کند، برای خود تکیه‌گاه فکری نیرومندی در رویارویی با فراز و فرودها و تحلیل و تبیین مسائل در پرتو درک هدفمندی و قانونمداری جهان به دست می‌آورد، و خود را در بیکران عالم هستی، رها و معلق احساس نمی‌کند.^۲

از طرف دیگر، فضای مجازی یکی از رسالت‌های اصلی‌اش پاسداری از حوزه اخلاق و دین در جامعه است؛ لذا لازم است در تولید برنامه‌ها نسبت به شبهات دینی، پاسخ خود را به‌روز کند، و با تکیه بر فرهنگ غنی و ملی، خودباوری و دینداری را در جوانان، عمیق‌تر و باصلابت‌تر گرداند، که این امر می‌تواند دانش دینی و ملی جوان را پر بار ساخته، و آن‌ها را در برابر آسیب‌های دینی و ملی شبکه‌های اجتماعی ایمن سازد.

1. Internet

۲- قائمی، ۱۳۸۳، ص. ۲۲۴.

فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی / ۵۱

به طور کلی، وسایل ارتباطی باید در برابر افکار آسیب‌زا- به‌ویژه اندیشه‌های التقاطی- که هدف جدایی دین از دانش و سیاست، و گسست میان حوزه و دانشگاه را پیگیری می‌کنند، به مبارزه برخیزد،^۱ و به تقویت بنیان‌های فرهنگی جامعه پردازد؛ چون بستر لازم در هویت‌سازی دینی را ممکن می‌سازد.

هویت دینی^۲ نیز انسان را به جایگاه واقعی‌اش فرا می‌خواند، و پیوسته گوشزد می‌کند که آدمی در میان آفریدگان، جایگاهی والا دارد، که نباید به واسطه پیروی از هواهای نفسانی و ضد ارزشی، «خود» خیالی را جایگزین «خود» واقعی کند، که در این صورت، جز فاصله گرفتن از ارزش‌های اسلامی، نفی فرهنگ اصیل گذشته و ایجاد بحران هویت، نتیجه‌ای در بر نخواهد داشت.

این سه مورد، لازمه تهاجم فرهنگی فرهنگ بی‌هویت غرب است، که با ایجاد شبهه و تغییر در باورها، اعتقادات، آرمان‌ها، ارزش‌ها و رفتارهای فردی و اجتماعی، زمینه بریدگی فرهنگی و دور ماندن از تاریخ گذشته را فراهم می‌آورد.^۳ بدین ترتیب، رسانه موظف است در جهت رشد فکر و فرهنگ غنی

اسلامی، و نیز مبارزه با تهی شدن آن اهتمام ورزد.

۶- گسترش آموزش مجازی

از جمله قابلیت‌های فضای مجازی این است، که نوعی فرهنگ مشارکتی^۴ مبتنی بر وب را پیشنهاد می‌دهد، که موانع عمده‌ای را از سر راه ابراز وجود خود برداشته،

۱- کریمی، ۱۳۸۲، ص. ۱۷۰.

2. Religious Identity

۳- نگارش، ۱۳۸۰، صص. ۸۴ و ۱۹۰.

4. Participatory Culture

و قابلیت کسب توصیه‌ها و دریافت بازخوردها از دیگرانی که به آن‌ها اعتماد دارند را ارتقا می‌دهد، که بتوانند پروژه‌های خود را مدیریت کرده، و راه‌حل‌های لازم را ارائه دهند؛ این قبیل فرصت‌ها به شکل بالقوه به غنای یادگیری می‌انجامد؛ چرا که لحاظ شخصی، فرایند یادگیری را معنادار و توأم با همکوشی می‌سازد.^۱

هم‌چنین، فضای مجازی در توسعه آموزش‌های تخصصی و عمومی نقش مؤثری دارد؛ چه این‌که شبکه‌های اجتماعی علمی و آموزشی - به صورت- تخصصی و با هدف آموزش از راه دور، سرگرم فعالیت هستند.

در این میان، نهادها و مبلغان دینی با بهره‌مندی از شبکه‌های اجتماعی آموزشی مجازی می‌توانند دامنه فرآیند یادگیری خود را در هر لحظه که نیازمند پرسش و برقراری رابطه با استاد یا دیگر همکاران باشد، به خارج از محدوده‌های فیزیکی گسترش دهند، و علاوه بر آن، آموزش علوم اسلامی و دینی را به منازل و خلوتگاه‌های تشنگان هدایت برسانند.

۷- آموزش متخصصان دینی در حوزه فضای مجازی

نهادهای دینی با فراگیری سواد دیجیتالی^۲ است، که می‌توانند بهره‌مندی مناسبی از فناوری‌های جدید دیجیتالی داشته باشند؛ این سواد شامل اطلاعات اولیه درباره قابلیت‌ها، فرصت‌ها و شیوه بکارگیری فناوری‌های جدید و آسیب‌های احتمالی و شیوه رویارویی با آن‌هاست.

۱- بصیریان جهرمی، ۱۳۹۲، ص. ۶۸.

فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی / ۵۳

بیشتر کاربران شبکه‌های اجتماعی با امکانات این وبسایت‌ها آشنایی کافی ندارند؛ آن‌ها تنها با امکاناتی مانند جستجو برای یافتن دوستان، افزودن دوستان به لیست، عضو شدن در گروه‌ها و صفحه‌های هواداری، نوشتن متن‌های کوتاه و قرار دادن عکس در آلبوم تصاویر، آشنا هستند.

به موازات رشد جمعیت در سال‌های اخیر، شاهد رشد و پیشرفت علم و فناوری‌هایی بودیم، که با بهره بردن از امکانات مدرن، اندیشمندان دینی رسالت اصلی خود را که ابلاغ پیام الهی بود، بهتر انجام می‌دادند؛ لذا بهره‌گیری از این قبیل فناوری‌های مدرن - هم‌چون صنعت چاپ، تلویزیون، رادیو، اینترنت، ماهواره - و انواع و اقسام رسانه‌های جمعی و گروهی، امری اجتناب‌ناپذیر است.

از طرف دیگر، رسانه‌ها که در رأس آن فضای مجازی قرار دارد، فراهم آورنده دانش و شکل دهنده ارزش‌ها به‌شمار می‌روند، و مردم همواره از آن‌ها اثر پذیرفته و می‌آموزند.

بنابراین، بحث آموزش و تربیت جامعه، می‌تواند یکی از کلیدی‌ترین ویژگی‌های رسانه باشد.

وظیفه آموزشی وسایل ارتباطی در جوامع معاصر، به اندازه‌ای اهمیت دارد که بعضی از جامعه‌شناسان برای مطبوعات، رادیو و تلویزیون، سینما و دیگر رسانه‌ها - هم‌چون فضای مجازی - به نقش آموزش موازی یا آموزش دائمی قائل هستند.

جامعه‌شناسان معتقدند وسایل ارتباطی با پخش اطلاعات و معلومات جدید، به موازات کوشش معلمان و استادها، وظیفه آموزشی را انجام داده، و دانستی‌های عملی، فرهنگی و اجتماعی دانش‌آموزان و دانشجویان را تکمیل می‌کند.^۱

بنابراین، اندیشه‌وران دینی و طلاب حوزوی- و به طور کلی- همه مراکز و نهادهایی که عهده‌دار امر تبلیغ و تولید پیام دینی هستند، اگر نتوانند مهارت استفاده درست- و به‌موقع- از امکانات پیشرفته در فضای رقابتی جدید و نیز ارائه بسته‌های جدید تبلیغ دینی را به دست آورند، وظیفه خود را در تبلیغ دین و تولید فرهنگ دینی از دست می‌دهند.

نتیجه آن‌که آن‌چه امروز برای تبلیغ دین اهمیت دارد، فهم درست ماهیت رسانه‌های جدید در فضای مجازی، کارکردهای مختلف آن و استفاده بهینه و درست از این فضا است.

نتیجه‌گیری

نهادهای دینی در جهان امروز با تکیه بر روش‌های تبلیغی سنتی، قدرت ارضا و اشباع انسان امروزی را ندارند.

در دهه اخیر، با پیشرفت فناوری در حوزه فضای مجازی با پدیده‌های مختلفی از جمله شبکه‌های اجتماعی مواجه هستیم تا جایی که تارنما‌های چندمنظوره با ابتکاری که در نوع ارائه مطالب به خرج داده‌اند، در کوتاه‌مدت به شهرت و محبوبیت فراوانی دست یافته‌اند، و میلیون‌ها کاربر را به فهرست خود اضافه کرده‌اند.

فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی / ۵۵

از این رو، در تبلیغات جدید- لازم است- به بررسی و شناخت چالش‌ها و فرصت‌های فضای مجازی پرداخت، که عرصه نبرد تبلیغی دین با ملحدان است. در چنین وضعیتی، استاد مطهری با تأکید بسیار بر نقاط صحیح تبلیغات سنتی- و به‌ویژه حوزوی- به طرح ضرورت تجدید نظر و دقت دوباره در برنامه‌های تبلیغی پرداخته و معتقد است:

وسایل هدایت هر زمانی، مخصوص خود آن زمان است.^۱

او- به‌خوبی- این نکته را طرح می‌سازد، که- در عصر معاصر- با تبلیغات سنتی نمی‌توان جوانان و نوجوانان را جذب کرد. هم‌چنین، در این سبک جدید تبلیغات، وظایف و وضعیت مبلغ نیز باید روشن شود؛ به نحوی که با آگاهی کامل از فرصت‌ها و چالش‌های پیش‌رو در این مسیر، حرکت نموده، و هرچه بیشتر شناخت و توانایی خود را تقویت کند. همان‌طور که بیان شد، چالش‌های فضای مجازی برای نهادهای دینی عبارتند از: مقابله با شعائر دینی، کمرنگ شدن هنجارهای دینی، طرح و ترویج شبهات ضد بنیان‌های دین، استحاله فرهنگی، گسترش انحرافات اخلاقی در جامعه، سست شدن جایگاه نهاد خانواده در تربیت و عدم آشنایی مبلغان دینی با فضای مجازی. در نقطه مقابل، فرصت‌های فراروی نهادهای دینی در فضای مجازی نیز عبارتند از: سرعت و گستره تبادل اطلاعات، اطلاع‌رسانی، تبلیغ و ترویج مباحث دینی، تولید محتوای دینی، مقابله با شبهات، گسترش آموزش مجازی و آموزش متخصصان دینی در حوزه فضای مجازی.

۱- مطهری، ۱۳۶۵، ص. ۱۶۸.

منابع و مأخذ

- ۱- تارنمای مقام معظم رهبری، به نشانی: <http://farsi.khamenei.ir>
- ۲- بصیریان جهرمی، حسین، (۱۳۹۲)، رسانه‌های اجتماعی؛ ابعاد و ظرفیت‌ها، تهران: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها.
- ۳- جمعی از نویسندگان، (۱۳۹۲)، فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی، تهران: مرکز توزیع پیام دیدار.
- ۴- حسینی، محمد، (۱۳۸۵)، فرهنگ و رسانه‌های نوین، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- ۵- حسینی اصفهانی، مرتضی، (۱۳۸۲)، راه‌های تهاجم فرهنگی و مبارزه با آن، چاپ ۲، قم: فرهنگ قرآن.
- ۶- ذکایی محمدسعید، خطیبی، فاخره، بررسی رابطه حضور در فضای مجازی و هویت مدرن در بین کاربران اینترنتی جوان ایرانی، علوم اجتماعی، ۳۳ (۱۳۸۵): ۲-۳۵.
- ۷- الخشاب، سامیه، (۱۹۸۷)، النظرية الاجتماعية ودراسة الأسرة، قاهرة: دار المعارف.
- ۸- شاه‌محمدی، عبدالرضا، عصر ارتباطات و اطلاعات جهانی شدن دین، پژوهش و سنجش، ۳۵ (۱۳۸۲): ۱۵۰-۱۳۱.
- ۹- صالحی امیری، رضا، عظیمی دولت‌آبادی، امیر، (۱۳۸۹)، دیپلماسی فرهنگی، تهران: انتشارات ققنوس.
- ۱۰- صالحی امیری، رضا، محمدی، سعید، (۱۳۸۷)، مبانی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.

فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی / ۵۷

۱۱- طارمی، محمد حسین، فضای سایبر؛ آسیب‌ها و مخاطرات، رهاورد نور، سال ۷، پیاپی ۳۹، ۲۲ (۱۳۸۷): ۳۹-۳۲.

۱۲- بلقریز، عبدالإله، (۱۹۹۸)، *عولمة الثقافة أم ثقافة العولمة؟ العرب والعولمة*، بیروت: مرکز دراسات الوحدة العربية.

۱۳- قائمی، علی، (۱۳۸۳)، *شناخت، هدایت و تربیت نوجوانان و جوانان*، تهران: انتشارات امیری.

۱۴- کریمی، سعید، (۱۳۸۲)، *رسانه‌ها و راه‌های تقویت مشارکت مردم در صحنه‌های سیاسی و اجتماعی*، قم: بوستان کتاب.

۱۵- کلارک، لین اسکافیلد، ام‌هور، استوارت، (۱۳۸۵)، *فصل مشترک رسانه، فرهنگ و دین*، تهران: نشر دین و فرهنگ.

۱۶- محمد منصور حسن، (۲۰۰۲)، *التحولات الاقتصادية والإجتماعية ومشكلات الأسرة العربية*.

۱۷- مطهری، مرتضی، (۱۳۶۵)، *ده گفتار*، تهران: انتشارات صدرا.

۱۸- معتمدنژاد، کاظم، (۱۳۷۸)، *وسایل ارتباط جمعی*، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

۱۹- نگارش، حمید، (۱۳۸۰)، *هویت دینی و انقطاع فرهنگی*، تهران: نمایندگی ولی فقیه مرکز تحقیقات اسلامی.

20- Abelson, Hal., Lessig, Lawrence., (1998), **Digital Identity in Cyberspace**, London: Routledge.

21. Cutler, R., (1996), **Technologies, Relations and Selves**, In L. Strate, R. Jacobson and S. Gibson (Eds.), *Communication and Cyberspace: Social Interaction in an Electronic Environment* (pp. 317-333). Crosskill, NJ: Hampton.

22. www.shabestan.ir